

PRILOG POVIJESTI MARGINALNIH SKUPINA U BOSNI I HERCEGOVINI U DOBA AUSTRO-UGARSKE UPRAVE: PROSTITUTKE

U bosansko-hercegovačkoj historiografiji postoji malo radova koji tretiraju problematiku skupina s margine društva. Stanovit broj radova odnosi se na Rome-Cigane, postoji i nekoliko radova koji se bave problemom prosjačenja, ali se oni ne odnose na austro-ugarski period, dok se o problemu prostitucije ne mogu naći relevantni podaci u literaturi. Razlog je fokusiranje istraživača uglavnom na teme iz političke i ekonomske historije, dok su se teme vezane za socijalnu historiju promatrale kroz prizmu većiinskih skupina stanovništva.

Pitanje prostitucije: razlike u osmanskome i austro-ugarskom pristupu problemu

Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine i uspostava austro-ugarske vlasti u prvo vrijeme je nagovještavala promjene u političkom sistemu BiH. Teško su se u tim prvim mjesecima nakon okupacije mogle naslutiti mnogo važnije promjene koje su očekivale bosansko-hercegovačko društvo. Radilo se o promjenama koje su se nužno odrazile na strukturu stanovništva, promijenile sistem vrijednosti, što je nastupilo kao rezultat sudara dvaju različitih civilizacijskih krugova – jednoga orijentalnog, istočnjačkog, te drugoga zapadnjačkog, evropskog. Austro-ugarska vlast je sa sobom donijela posve drugačiji način života: drugačiju modu u odijevanju, automobile, oficirska kasina, kazališta, ali isto tako i prostituciju. Istina, prostitutke nisu bile strana

pojava ni prije 1878. godine u Bosni i Hercegovini.¹ Međutim, u periodu 18. i prve polovine 19. stoljeća ne možemo govoriti o legalnoj, organiziranoj prostituciji. Prostitutke su u ovom periodu bile rijetkost, njihovo zanimanje je smatrano sramotnim u tolikoj mjeri da ih je razjarena masa često kažnjavala.² Savjesni građani su vlastima prijavljivali osobe za koje se potvrdilo da su se bavile prostitucijom³, kao i one koji su koristili usluge prostitutki.⁴ Osmanska vlast javni red i moral nije prepuštala slučaju. Budući da je Osmansko Carstvo djelovalo u skladu sa šerijatskim principima, nije bilo dovoljno samo prepoznati prostituciju kao negativnu društvenu pojavu, nego je bilo jako bitno raditi na njenom organiziranom suzbijanju, te uvođenju kazni za prijestupnice, ali i njihove klijente.⁵ Kada sve navedeno imamo u vidu, teško je ustanoviti koji su razlozi nagnali ove žene da se počnu baviti prostitucijom, posebno ako uzmemo u obzir vjerske i moralne norme karakteristične za osmansko društvo. To su bile beskućnice, prosjakinje ili krčmarice (uglavnom nemuslimanke), koje su na taj način pokušavale preživjeti.⁶

Veći broj ovakvih slučajeva uočava se nakon dolaska austro-ugarske vlasti. Vjerojatno je veliki broj stranih prostitutki došao s vojskom u Bosnu i Hercegovinu, odnosno Sarajevo. Već u mjesecu oktobru Gradsko zastupništvo ukazuje na to da su "nečiste ženskinje pronajđene i u špital poslate".⁷ Može se pretpostaviti da se radilo o većem broju oboljelih prostitutki, što je predstavljalo potencijalnu opasnost po sigurnost građana. U narednim godinama broj prostitutki je rastao, te se javila potreba za pravnim reguliranjem tog problema.⁸ Već je 16. IV. 1885. godine done-sena "Naredba, kojom se ureguje, bludničarstvo u području grada Sarajeva".⁹ Slična

1 Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis*, Sarajevo, 1997, str. 135 i 265

2 Ibidem. Za period 4. III. 1775 - 20. II. 1776. Bašeskija navodi kako je masa pretukla dvije prostitutke i protjerala ih u Skoplje, dok za period 13. X. 1787 - 1. X. 1788. navodi kako je na Latinskoj čupriji pronađena glava i noga neke prostitutke; uz taj nemili događaj masa je povezala nekoliko nemuslimanki koje su kažnjene bacanjem u vodu.

3 Osman A. Sokolović navodi da je deputacija pravoslavnih građana tražila da se iz grada protjera Jelka, kći liječnika Koste, zbog bluda. Osman A. Sokolović, Prilozi sanitetu starog Sarajeva prema registrima sarajevskog šerijatskog suda iz XVIII. i XIX. stoljeća i orijentalnim knjigama", str. 28

4 Ibidem, str. 27-28. Tica Mustafa je jamčio (na sudu, op. a.) za Husejnu Luledžiju da neće kući "dovlačiti" bludnice i nevaljalice.

5 GHB, Sidžil br. 38, str. 234. U muraseli sarajevskom zabitu Memiš-agi od 27. sefera 1214. godine stoji da su u grad iz okolnih kadiluka i sela došle prostitutke koje čine pokuđena djela. Zabitu se naređuje da uz znanje i saglasnost imama i ljudi iz određene mahale odmah privedu oni (muškarci i žene) za koje se utvrdi da su činili ova prljava djela, te da se o tome izvjesti šerijatski sud. (Prijevod: Fahd Kasumović)

6 Beskućnice su često bile silovane i izložene različitim oblicima zlostavljanja i zloupotrebe. Jednom izgublenu čast teško je bilo povratiti. Mula Mustafa Ševki Bašeskija, n. dj., str. 216 i 319.

7 *Bosansko-hercegovačke novine*, Sarajevo, 10. X. 1878., br. 12

8 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje ABH), Zemaljska vlada u Sarajevu (dalje ZVS)-37, 35-65/6, 1884, br. 2254 Instrukcija od 15. II. 1883. koja se odnosi na pisanje Naredbe o uredjenju prakticanja prostitucije na području grada Sarajeva, a koju potpisuje direktor policije Carlos Oliva. Isti 25. II. 1883. izvještava Zemaljsku vladu o pisanju ove naredbe (ZVS-43, 35-104, 1885. br. 2254). Više primjeraka ovih instrukcija, kao i nacrt zakona o prostituciji priloženi su uz predmet br. 23536 iz 1884. godine.

9 ABH, ZVS-61, 22-1275, 1906., ista sadrži 28 stavki, a potpisuju je vladin povjerenik Kosta Hörmann i civilni adlatus Nicolics (Naredba je, u vidu knjižice priložena navedenoj šifri, bez numeracije).

A. KASUMOVIĆ, POVIJEST MARGINALNIH SKUPINA: PROSTITUTKE

Naredba proširena je i na područje Mostara i Trebinja,¹⁰ ali i Banja Luke. Ostali gradovi su regulirali pitanje prostitucije 1887. godine. Nova Naredba je donesena 1912. godine, ali se ona nije bitno razlikovala od one iz 1885. godine, osim što je definiran tzv. Blocksysteem o obračunavanju troškova između vlasnika bordela i prostitutki.¹¹ Tijekom Prvog svjetskog rata pitanje prostitucije iziskivalo je izvanredne mjere kada je regulacija u pitanju, ali će o tome biti rečeno nešto više na drugom mjestu.

Podrijetlo prostitutki

Podaci kojima raspolažemo, a koji nam govore o identitetu djevojaka koje su se odlučivale na bavljenje prostitucijom, su oskudni. Djevojke su uglavnom dolazile iz Ugarske¹², Dalmacije i Crne Gore, dok su djevojke iz Austrije i Njemačke predstavljale veliki trošak i rizik za vlasnike bordela.¹³ Na osnovu ovog podatka, ali i na osnovu analize popisa prostitutki (kvartalni izvještaji o plaćanju takse za doktorsku vizitaciju), može se zaključiti da su prostitutke bile uglavnom katoličke vjeroispovijesti, vrlo mali broj je pripadao pravoslavnoj, a tek u iznimnim slučajevima islamskoj vjeroispovijesti.

To su bile siromašnije djevojke, koje su sa sobom donosile veoma skromnu prtljagu. Od vlasnika bordela su mogle dobiti jednako oskudnu opremu. Bilo je slučajeva da djevojke osim haljine za rad ne posjeduju drugu odjeću.¹⁴ Ova činjenica uopće ne čudi, ako uzmemo u obzir da su djevojke često bile maloljetne, dakle nisu mogle steći nikakvu imovinu, za razliku od starijih prostitutki, koje su kasnije počinjale i svoj vlastiti posao (neovisno o postojećim bordelima ili su otvarale svoje vlastite javne kuće s manjim brojem djevojaka). U slučaju da je osoba bila maloljetna, ili da je prije ulaska u posao prostitucije bila u braku, roditelji, odnosno supružnik su morali biti izviješteni o tome.¹⁵ Međutim, austro-ugarska vlast se formalno-pravno ogradila od prostitucije maloljetnih djevojaka, te se u praksi takva pojava nije tolerirala.¹⁶ Oni koji su prekršili Naredbu bili su novčano kažnjavani, vjerojatno zbog toga što roditelji maloljetne djevojke nisu bili upoznati s prirodom njenog posla. Stoga i ne čudi

10 ABH, ZVS-43, 35-70, 1885, br. 16, 147

11 ABH, ZVS, 21-49, 1918. (nacrt spomenute Naredbe od 17. XI. 1912., priloženo bez numeracije)

12 Jedan bosanski bankar navodi da je sistem raspodjele zemlje toliko osiromašio mađarske seljake da su morali slati svoje kćeri bilo gdje samo da ne umru od gladi. Rebeka Vest, Crno jagnje i sivi soko-putovanje kroz Jugoslaviju, Beograd, 2004., 341

13 ABH, ZVS-61, 22-1277, 1906, br. 8710 (pismo vlasnika bordela iz Mostara Davida Steinera Visokoj Zemaljskoj vladi od 22. IV. 1906. godine); ABH, ZVS-227, 46-3/5, 1901, br. 6851 (Vladin komesar Zemaljskoj vladi od 21. IX. 1901. godine); ABH, ZVS, 22-1275/4, 1906, br. 5852 (Vladin komesar u izvještaju Zemaljskoj vladi od 5. IV. 1906. godine navodi: "Der Prostituirtenbedarf für die hiesigen Bordelle wird fast ausschliesslich aus Monarchie und dies zumeist aus Ungarn und Kroatien gedeckt, ...")

14 ABH, ZVS-61, 22-1277, 1906, br. 8710

15 ABH, ZVS-61, 22-1275, 1906, Naredba... (1885), član 4

16 ABH, ZVS-61, 22-1276/2, 1906, br. 70771 (vladin komesar izvještava Zemaljsku vladu da Adolf Neumann u svom bordelu drži maloljetnu osobu i zbog toga treba odgovarati, 24. IV. 1906)

znatan broj molbi koje roditelji upućuju organima uprave na različitim nivoima, a koje se tiču njihove potrage za kćerkama za koje su saznali da su smještene u nekom od bosansko-hercegovačkih bordela, ili su iz istih prebačene u susjednu Srbiju.¹⁷ Teško je ustanoviti jesu li vlasnici bordela prisilom ili nekim drugim mehanizmima zadržavali djevojke u bordelu protiv njihove volje. No, postojao je i velik broj djevojaka koje su bile obične avanturistkinje i koje su znale iskoristiti situaciju: npr. djevojke iz Monarhije bi dopustile vlasniku bordela iz Bosne i Hercegovine da ih povede na to područje; njihovi dugovi su bili izmireni i one su počinjale posao u novom bordelu, gdje se o troškovima brinuo novi vlasnik. Nakon što bi koristile situaciju nekih osam dana, otišle bi u policiju s nevinim izrazom lica ("mit einer total zerknirschten Miene") i izjavile kako su se odlučile prestati baviti prostitucijom i kako žele započeti novi život; vlasti bi im potom osigurale novac za povratak u domovinu, gdje bi se nakon povratka zaposlile u novom bordelu.¹⁸

Otvaranje bordela i način njihova funkcionisanja

Za prostitutke je bilo veoma važno da ne duguju novac, da plaćaju što manje vlastitih troškova i da mogu bez dugova započeti posao na nekom drugom mjestu. Austro-ugarska vlast je bila svjesna prethodno spomenutih zloupotreba, te se zbog toga i inzistiralo da prostitutke žive u bordelima kako bi ih se lakše kontroliralo. Samo su rijetke imale privilegij da žive same. U tom slučaju je dotična morala biti "dobra ponašanja", a ukoliko bi promijenila ponašanje ili se razboljela, gubila je i mogućnost da živi sama.¹⁹ Samostalno stanovanje je iziskivalo i dodatne troškove. Naime, prostitutka koja je živjela sama morala je policijskoj oblasti uplaćivati kauciju od 30 forinti (mogućnost plaćanja u ratama u iznosu od 5 forinti) za potrebe liječenja u bolnici. Uplata je evidentirana u tzv. položnoj knjižici koja je stajala kod policijske vlasti i koja je pružala informaciju o tome koliko je vlasništvo prostitutke. Ukoliko bi se dio tog novca trošio za potrebe bolničkog liječenja, prostitutka je bila dužna to namiriti u roku od mjesec dana. Položna knjižica je mogla doći u posjed bludnice u slučaju da ista želi otputovati, da je protjerana ili da se želi prestati baviti prostitucijom.²⁰ Bludnica je bila dužna vlastima prijaviti promjenu stana, pogotovo zbog toga što su bludnice mogle živjeti samo u određenim, strogo izoliranim dijelovima grada.²¹

17 ABH, ZVS-61, 22-1278/6, 1906, br. 152089 (ZV Glavnoj kotarskoj oblasti u Jägerndorfu, 4. IX. 1906. Alexander Mathiasch je molio da mu se kćerka Hermine, koja se nalazi u bordelu u Pljevljima, vrati kući. ZV je došla do saznanja da je ona bez novaca i da bi on morao osigurati sumu od 60 do 100 kruna kako bi je oni mogli prebaciti natrag u domovinu.)

18 ABH, ZVS-227, 46-3/5, 1901, br. 6851 (Izvjestaj vladinog komesara Zemaljskoj vladi od 21. IX. 1901. godine. On ukratko opisuje neke prostitutke: "Die Prostituirte ist so klug, die Situation auszunützen."); ABH, ZVS-61, 22-1275/4, 1906, br. 5852 (Izvjestaj vladinog komesara Zemaljskoj vladi od 5. IV. 1906. godine)

19 Isto kao fusnota 12, članak 5

20 Ibidem, član 16

21 Ibidem, član 17

A. KASUMOVIĆ, POVIJEST MARGINALNIH SKUPINA: PROSTITUTKE

Ostale djevojke, bilo da su se neprimjereno ponašale, bilo da su bile samo na proputovanju ili si nisu mogle priuštiti vlastiti stan, živjele su i radile u bordelima. Vlast je otvaranje bordela uvjetovala izdavanjem koncesije. Budući vlasnik bordela je morao ispunjavati nekoliko uslova da bi potrebnu koncesiju i dobio: nije smjela postojati sumnja u pogledu njegove "moralnosti", policija je morala utvrditi da li je dotični/a prije imao/imala koncesiju za otvaranje bordela, pa je istu izgubio/izgubila, te nije pod moralnom, policijskom i političkom sumnjom.²² Osim toga, budući vlasnik je morao posjedovati sve potrebne dokumente na osnovu kojih se mogao utvrditi njegov/njezin identitet, kao i je li eventualno kažnjavan.²³ Vodilo se računa o tome da bordeli budu podignuti izvan naseljenog kraja, mada je i tu moglo biti odstupanja. Dokumenti nam svjedoče da su vlasnici bordela bili podjednako i muškarci i žene. Neki bordeli su bili veoma skupi i grandiozni poput "Crvene zvijezde", "Plave zvijezde" i "Zelene zvijezde", a posjećivali su ih uglavnom carski činovnici i ljudi iz garnizona. Za obične vojnike bili su predviđeni nešto skromniji bordeli poput "Pet šibica" ili "Kod posljednjeg groša".²⁴ U molbama za izdavanje koncesije za otvaranje bordela često se ističe kako je to nužda, jer se širi nemoral (sic!) i tajna prostitucija.²⁵ Ukoliko je vlasnik bordela htio opskrbiti za svoj bordel muziku i ples, morao je u tom slučaju tražiti posebnu licencu.²⁶

Život u bordelu: Odnosi prostitutki i vlasnika/vlasnica bordela

Prilikom stupanja prostitutke u određeni bordel, a koje je smjelo biti samo odraz njene slobodne volje, definirali su dotična i vlasnik bordela obaveze jedne i druge strane. Tako je vlasnik bordela, u slučaju da se prostitutka razboli, bio dužan platiti troškove liječenja i obskrbe. Morao im je osigurati pristojne higijenske uslove, odnositi se korektno prema "zaposlenima". Troškovi bordela i tzv. "izkupljivanje bludnice" nisu se smjeli potraživati od prostitutki, nego je iste morao podmirivati sam vlasnik. Jedino u slučaju da je vlasnik bludnici posudio određenu sumu novca (kako

22 ABH, ZVS-37, 35-65/6, 1884, br. 23536 (Instrukcija za izradu Naredbe kojom se ureguje bludničarstvo... od 15. II. 1883. godine, a odnosi se na gradove Sarajevo i Mostar)

23 ABH, ZVS-61, 22-1241/2, 1906, br. 213815 (Primjer Terezije Išteneš, koja moli da joj se vrate "svjedodžbe" koje su joj oduzete zbog prijave njezinog bivšeg muža. Ona ističe da nije bila kažnjavana ni u Somboru, ni u Brčkom, pa ni u Doboju gdje su joj isprave i oduzete, te moli da joj se isprave vrate kako bi mogla otvoriti novu noćnu radnju. Nažalost, ne znamo kako je slučaj riješen.)

24 R. Vest, n. dj., 341

25 ABH, ZVS, 44-50, 1905, br. 143383, 19. X. 1905 (U Zavidovićima je potreba otvaranja drugog bordela pravdana postojanjem firme "Eissler Ortlieb", čiji su radnici očigledno bili klijenti prostitutki u Zavidovićima. Međutim, Kotarski ured Žepče je iznio svoje mišljenje ZV, prema kojem je ovaj drugi bordel nepotreban, jer je došlo do reduciranja radne snage u pomenutoj firmi.); ZVS, 21-58, 1917, br. 24283 (Hoffmann Samuel iz Travnika traži licencu za otvaranje bordela u Doboju. Kao jedan od najvažnijih razloga navodi se širenje prostitucije, a time i veneričnih bolesti u pozadini ratnih dešavanja. Predlaže se da se u te svrhe koristi kuća Marije Kovačević, koja je i prije imala istu namjenu, za vrijeme trajanja rata.)

26 Isto kao fusnota 12, članak 14

bi nabavila haljinu i sl.), mogao je to kasnije potraživati ukoliko je posudba izvršena u prisustvu dva svjedoka i uz pismenu potvrdu. Vlasnik je mogao tražiti od prostitutke i novac za smještaj, hranu i rubeninu, ali ta suma nije smjela iznositi više od 3 forinte za jedan dan (o tome se vode posebne knjige koje se polumjesečno zaključuju, potpisuju od strane vlasnika i bludnice, te daju na uvid policijskoj vlasti).²⁷ Obračuni su mogli biti i jednomjesečni, a apeliralo se na puno sudjelovanje policijskih vlasti u tom procesu. U Sarajevu su se obračuni vršili u privatnim stanovima vlasnika bordela.²⁸ U Mostaru je nekoliko godina kasnije odlučeno da se obračuni knjiga vode svakih osam dana kod policije, što je za vlasnike bordela bilo neizvodivo.²⁹ Sve do 1912. godine nije postojao jedinstven način obračunavanja zarade u bordelima. To je uglavnom zavisilo od dogovora koji je postignut između vlasnika bordela i bludnica, pa čak se moglo dogoditi da dvije bludnice u istom bordelu imaju različit dogovor s gazdom.³⁰ Pomenute godine je izrađen nacrt za novi zakon i ovaj put su pravila obračunavanja zarade precizirana i unificirana za sve bordele u zemlji. Pravila su bila mnogo strožija u odnosu na prethodne godine. Prema članu 20 ovog zakona predviđeno je da se obračun vrši svako popodne za prethodnu noć. Omjer raspodjele ukupne zarade je bio 3/4 za vlasnika bordela i 1/4 za bludnicu. Vlasnik je bio dužan plaćati različite troškove za spavanje, loženje, rasvjetu, vizitacijsku taksu, te troškove nabavke haljina i veša za prostitutke. Kontrolu obračuna troškova između vlasnika bordela i prostitutki jednom tjedno su vršili lokalni organi uprave. Uveden je "sistem bloka", koji je podrazumijevao da se nabave blok knjižice u kojima je svaki list bio probušen na sredini, tako da se desni dio lista mogao otkinuti, dok je lijevi ostajao u bloku. Oba dijela lista su bila numerirana kako bi se spriječile zloupotrebe. Djevojke su čuvale blok knjižice i prilikom svake posjete klijenta su desni dio lista otkidale i predavale vlasniku, dok je lijevi dio lista ostajao kod njih u bloku kako bi i bludnice imale kontrolu nad zaradom.³¹ Novouvedeni "Blocksystem" je sprečavao izrabljivanje prostitutki i uklanjao mogućnost različitih zloupotreba. Ipak, ovaj sistem nije podjednako uspješno zaživio u svim dijelovima Bosne i Hercegovine.³² Prostitucija je bila pravno regulirana, ali su razmirice između vlasnika bordela i prostitutki, i pored toga, bile česte. Prostitutke su se žalile na loše ponašanje vlasnika, koji su ih znali i tući, ali se najveći broj svađa ticao nabavke haljina i novca koji je prostitutkama u

27 Ibidem, članovi 19-21

28 ABH, ZVS-146, 45-172/9, 1902, br. 6339 (Izvjestaj vladinog komesara Zemaljskoj vladi od 6. V. 1902. godine)

29 "...weil man müsste alle 8 Tage in verschiedenen fiakers die Mädeln zur Polizei führen, sowie auch für das 50 % den Mädeln Promenade, kleider anschaffen, da bekanntlich die Mädeln nur Geschäftskleider besitzen". Isto kao fusnota 10

30 ABH, ZVS-61, 22-1275/3, 1906, br.1351 (Primjer Koženy bordela u Sarajevu: djevojke su polovicu zarade davale za plaćanje stana i različite troškove, a knjige su obračunavane tako da je svaka djevojka svoju cjelokupnu zaradu stavljala u zajedničku kasu; odatle je primala određeni broj maraka, od kojih je na kraju tjedna polovicu davala za namirnice, te za isplatu eventualnih dugova.)

31 ABH, ZVS, 21-49, 1918, br. 7655

32 ABH, ZVS, 21-49, 1918. br. 5809 (Slučaj bordela koji slabo radi u Avtovcu, jer je mali broj djevojkaka.)

A. KASUMOVIĆ, POVIJEST MARGINALNIH SKUPINA: PROSTITUTKE

tu svrhu bio posuđen.³³ Stvari prostitutke vlasnik je mogao čuvati kao zalag dok mu se eventualni dug ne isplati.³⁴ Teško je ustanoviti koja je strana u ovakvim sporovima govorila istinu: moguće je da su prostitutke, budući da su potjecale iz siromašnijih sredina mogle poželjeti da besplatno dođu do novih odjevnih predmeta. S druge strane, vlasnicima je to bila prilika za dodatnu zaradu, a vjerojatno su se željeli osvetiti djevojkama ukoliko su se odlučile osamostaliti, udati ili jednostavno prestati se baviti prostitucijom. Vlasnici se često nisu slagali ni s određenim odredbama zakona, poput one da prostitutke u kondilomatoznoj fazi sifilisa moraju napustiti bordel i vratiti se u domovinu.³⁵ Zbog čestih izgreda, prekršaja, nepoštivanja zakona i slično, u Mostaru je bilo uvedeno vođenje registra o bordelima i njihovima vlasnicima. U ovim registrima mogla se naći informacija o tome je li određeni vlasnik bordela napravio prekršaj, kakav je bio karakter prekršaja, te posebna naznaka sumnja li se da se taj vlasnik bordela bavi svodništvom. Osim toga, sanitarna policija je bila dužna nadgledati i sanitetske uvjete bordela, a vlasnici su djevojkama morali posebno osigurati mjesto gdje bi se bludnice mogle brinuti o higijeni tijela. U bordelima se nije mogla služiti hrana ili piće, osim kave i čaja, te u rijetkim slučajevima (ukoliko je vlasnik bordela bio ugledan) vino i pivo.³⁶

Liječnički nadzor i kontrola prostitutki

Djevojke su podvrgavane strogim doktorskim pregledima i stalnim kontrolama. Redarstveni liječnik vršio je kontrolu dva puta tjedno u stanu prostitutke (intervali između dva pregleda su bili između 2 ili 3 dana).³⁷ Vrijeme posjete se unaprijed dogovaralo i nije se smjelo dogoditi da djevojka u to vrijeme ne bude u stanu. U slučaju izbjegavanja redovnog pregleda, bludnica je mogla biti kažnjena ukorom, novčanom kaznom ili zatvorom do dva mjeseca. Vlast je imala u vidu i iznenadne kontrole

33 ABH, ZVS-61, 22-1275/3, 1906, br. 1659 (Slučaj prostitutki Flore Buleszan i Verone Juhasz koje su došle iz bordela Ilije Jankovića iz Sombora u bordel "Crvena lampa" Olge Koženy u Sarajevu. Navodno je vlasnica bordela tjerala gore spomenute da obavljaju i kućne poslove i plaćaju stan. Verona je kupila robe u vrijednosti od 100 kruna, ali navodi kako taj dug ne može platiti i želi da se vrati kući, jer se odlučila prestati baviti prostitucijom. Odlučeno je da nakon stručne procjene stvarnih troškova ovih prostitutki, iste budu poslone natrag u domovinu.); ZVS, 21-82/3, 1908, br. 209089 (Neumann-ova žalba. Adolf Neumann je tražio od bludnice Marie Franck da mu vrati dug od 280 kruna, jer se Maria odlučila udati i napustiti bordel. Dug je želio izmiriti njen budući muž, na što vlasnik bordela nije pristao u prvom momentu, ali je novac naknadno uzeo od djevojke. Vjerojatno ga je ista zbog toga tužila, pa je Neumann morao platiti 300 kruna.)

34 ABH, ZVS, 21-80, 1917, br. 11688 (Slučaj Mice Dražić iz Vukovara)

35 ZVS-80, 21-70/9, 1912, br. 165358 (Žalba Moritza Neumanna. Vjerojatno sin Adolfa Neumann-a, op. autora. Njegovo ime se spominje i dvije godine kasnije vezano za kršenje člana 21 Naredbe o prostituciji ZME, 5602, 1914)

36 Isto kao fusnota 12, članak 19

37 Prema cirkularnoj naredbi Zemaljske vlade od 30. IV. 1880, Nr. 7230, liječnici su bili dužni sami nabaviti neophodne instrumente za pregled prostitutki. Ti instrumenti su ostajali njihovo vlasništvo. Vlast je smatrala da se radi o pravom modusu, jer bi liječnicima pripao dio izmirenih taksi, koje ne iznose ispod 90 kr. Sammlung der für Bosnien und die hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen. I. Band, Wien, 1880., str. 167

bludnica od strane liječnika koji su u tu svrhu posebno bili određeni. Uz liječnika je pregledima mogao prisustvovati i policijski činovnik, tako da nije moglo biti zloupotreba.³⁸ Moglo se dogoditi da bludnica oboli u vremenu između dvije vizite, te je u tom slučaju morala obavijestiti liječnika, koji je dolazio da je besplatno pregleda. U slučaju da je bludnica liječena u bolnici i da je nakon izlječenja bila otpuštena, morala se odmah javiti policijskoj upravi.³⁹

U Sarajevu je odmah nakon okupacije brigu o prostitutkama preuzeo Gradski fizikat (osnovan 1864), na čijem čelu se nalazio Švicarac Josef Koetschet.⁴⁰ Ova praksa je nastavljena i u narednim godinama, tako da je redarstveni liječnik za grad Sarajevo obavljao redovne posjete prostitutki, za što mu je policijska uprava isplaćivala mjesečni paušal iz Fonda za prostituciju.⁴¹ Budući da je u Sarajevu ordinirao veliki broj prostitutki (govorimo o broju koji je znao premašiti i stotinu),⁴² to su doktori koji su ih redovno posjećivali ulagali ogromne napore da svoj posao pravilno izvršavaju. Pored toga su se morali boriti protiv različitih epidemija. Tri čovjeka (gradski fizik dr. Fronius, policijski liječnik dr. Grünfeld i fizikatski "pridodanik" dr. Jokić) nisu bili dovoljni za tako veliko i gusto naseljeno područje poput Sarajeva. Zbog toga je vladin komesar često ukazivao Zemaljskoj vladi kako je pomenute ljude potrebno stimulirati određenim novčanim nagradama, odnosno remuneracijama.⁴³

Fond za prostituciju

Prethodno je spomenuto da su se paušali remuneracije mogli naplatiti iz Fonda za prostituciju. Taj Fond oformljen je na sljedeći način: prilikom svake redovne posjete liječnika, prostitutka je dužna policijskoj upravi uplatiti 1 krunu.⁴⁴ Manji dio novca, koji se tom prilikom prikupi, se isplaćivao liječniku, dok je ostatak novca odlazio u spomenuti Fond. Svrha Fonda bila je četverostruka: da pomaže domaće starije bludnice koje su zapale u nevolju (a ne mogu se više baviti prostitucijom); u slučaju da se pokaže potrebnim da se izdvoji pripomoć za strane bludnice; da namiri troškove putovanja protjeranih bludnica, te da osigura sredstva za pomoć onim bludnicama koje se odluče prestati baviti se prostitucijom. Kontrolu nad Fondom ima upravitelj

38 Isto kao fusnota 5, članci 6 i 7 (Liječnik je dužan voditi protokol o bolestima svake prostitutke, te podnositi mjesečne i godišnje izvještaje policijskim vlastima o kretanju prostitutki.)

39 Ibidem, članci 9, 10, 12 i 13

40 Hamdija Kreševljaković, Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918), Sarajevo, 1969., 13

41 ABH, ZVS-37, 35-65/7, 1884, član 6 Nacrta zakona koji se odnosi na reguliranje sanitetske službe u području gradske općine Sarajevo.

42 Još su u mjesecu novembru 1878. godine, dakle, tek što je okupacija izvršena, u Sarajevu registrirane 33 javne bludnice. Samo godinu dana poslije, u Sarajevu je registrirano 16 javnih kuća. H. Kreševljaković, n. dj., str. 109.

43 ABH, ZVS-146, 45-172/57, 1902, br. 23948; ZVS 22-1265, 1906, br. 10323

44 Posve siromašne bludnice su mogle plaćati samo dio takse, ili im je ista mogla biti čak i oproštena.

A. KASUMOVIĆ, POVIJEST MARGINALNIH SKUPINA: PROSTITUTKE

policijske uprave.⁴⁵ Ovakvo stanje zadržalo se i 1902. godine o čemu nam svjedoči izvještaj vladinog komesara.⁴⁶ Promjene su evidentne u Zakonu o reguliranju prostitucije iz 1912. godine: taksa je iznosila 2 krune, preuzima je kotarska, a ne više policijska uprava, dok kontrola nad Fondom također prelazi u ruke kotarske uprave.⁴⁷

Čini se da prostitutke nisu često koristile pogodnosti Fonda za prostituciju. Nailazimo tek na nekoliko dokumenata koji o tome svjedoče, bilo da je riječ o putnim troškovima⁴⁸ ili o napuštanju posla.⁴⁹

Prema pregledu uplata taksi od prostitucije za 1905. godinu, vidimo da je u 26 bosansko-hercegovačkih gradova bilo registriranih prostitutki.⁵⁰ Najveći broj prostitutki ordinirao je u gradovima u kojima su bili smješteni vojni garnizoni ili gdje je postojala razvijena industrija, te u velikim gradskim sredinama poput Sarajeva, Banja Luke, Donje Tuzle i slično. Samim tim, i najveće uplate u Fond za prostituciju su pristizale upravo iz tih mjesta.

Evidencija prostitutki: zdravstvene knjižice, policijski zapisnici i putne isprave

Konsignacije su bile važan dokument koji pruža više informacija o liječničkim posjetama i plaćanju taksi. No, postojao je još jedan dokument bez kojeg bi rad prostitutki bio nezamisliv. To je bila zdravstvena knjižica. Onog momenta kada se djevojka odlučila početi baviti prostitucijom, morala je to prijaviti, te uplatiti određenu svotu novca kako bi joj se izdala zdravstvena knjižica.⁵¹ U knjižicu je bilježena svaka liječnička vizita (datum posjete, mišljenje liječnika i njegov potpis). U slučaju da liječnik otkrije da je bludnica oboljela od neke venerične bolesti, oduzimao joj je knjižicu, a bolesnica je morala biti hospitalizirana. Ukoliko se radilo o bolesti drugačijeg karaktera, to se samo bilježilo u knjižicu, a bludnica je bila pod "motrenjem". Za vrijeme bolesti prostitutke nisu smjele primati klijente.⁵² Nakon što bi bile izlječene, bludnice su policijskoj upravi morale predati liječničku potvrdu koja to dokazuje, te su mogle dobiti natrag svoju zdravstvenu knjižicu. Ovu knjižicu je prostitutka bila dužna čuvati na jasno vidljivom mjestu u svojoj sobi i pokazati je svakom klijentu koji to zatraži.⁵³ U Arhivu Bosne i Hercegovine je sačuvan jedan primjerak zdravstvene

45 Isto kao fusnota 12, članci 8, 25 i 26

46 ABH, ZVS-146, 45-172/9, 1902, br. 6339

47 ABH, ZVS 21-49, 1918, br. 7655

48 ABH, ZVS-322, 98-91, 1912, br. 777

49 ABH, ZVS, 45-172714, 1902, br. 5527

50 ABH, ZVS-61, 22-1262, 1906.

51 Isto kao fusnota 12, članak 3. U Instrukciji za izradu Naredbe stoji još da se siromašnim djevojkama mogla oprostiti uplata za zdravstvenu knjižicu.

52 Ibidem, članak 11

53 Ibidem, članci 13 i 15

knjižice. Na naslovnoj strani stoji broj registarskog lista, slika, ime, prezime, mjesto i godina rođenja prostitutke, te datum i mjesto izdavanja knjižice.⁵⁴ Pored knjižica policijska uprava je posebno morala voditi evidencijski zapisnik o prostitutkama. U zapisnike se unosilo sljedeće: ime, prezime, dob, vjeroispovijest i rodno mjesto dotične bludnice, dan kada je upisana u zapisnik i mjesto gdje stanuje. Tu su bilježene i promjene mjesta stanovanja, zdravstveno stanje bludnice, odlazak u bolnicu i otpuštanje iz iste, sve kazne, te eventualna odluka da se prestane baviti prostitucijom.⁵⁵

Međutim, austro-ugarska vlast je imala dosta poteškoća sa putnim ispravama prostitutki. To se posebno odnosilo na djevojke koje su dolazile iz Hrvatske i Mađarske. One su imale velikih poteškoća pri nabavci pasoša, ukoliko se znalo da se bave prostitucijom. Djevojke koje su se tek namjeravale početi baviti prostitucijom, ali izvan svog kraja, često su koristile situaciju te su pokušavale putovati na osnovu služinskih i radnih knjižica.⁵⁶ Problem je nastajao onog trenutka kada bi dotična od organa vlasti zatražila izdavanje služinske knjižice, jer se događalo da joj se izdavanje knjižice odobri, ali pošto je izrada iste iziskivala određeno vrijeme, to se djevojci izdavao provizorni certifikat koji je samo sadržavao identitet djevojke. Ona je na osnovu ovoga, doduše, mogla putovati. No, moglo se dogoditi da se, nakon što je određeno vrijeme radila u nekom bordelu, razboli i zbog toga bude hospitalizirana. Troškove bolničkog liječenja je snosio vlasnik bordela, ali samo prvih 14 dana. Poslije toga je troškove bila dužna snositi općina u kojoj je djevojka živjela u svojoj domovini. Kako su djevojke često bile neobrazovane, nisu znale ni čitati ni pisati, to one nisu mogle reći tko je nadležan u njihovom slučaju. Služinske knjižice su očigledno kasnile za djevojkama, pa je vlast apelirala da lokalni organi uprave djevojkama predaju knjižice.⁵⁷ Druga solucija je mogla biti da u provizornom certifikatu, koji se izdavao djevojkama, stoji više podataka o njima.⁵⁸

Stroga kontrola prelaska prostitutki, ali i djevojaka koje su radile kao služavke zahtijevala se posebno kada je pravac kretanja bio Bosna – Srbija. Izgleda da je najviše nereda bilo na granici sa Srbijom, zbog čega se tražilo strogo nadgledanje graničnog prelaza Rača.⁵⁹

U Sarajevu je situacija bila posve drugačija, jer je postojao zakonski akt, čiji se jedan član odnosio i na pitanje napuštanja trenutnog mjesta boravka: prostitutka nije smjela otići iz Sarajeva, a da to ne prijavi policijskoj upravi. Prije nego otputuje, bludnicu je morao pregledati liječnik, nakon čega bi joj se oduzela zdravstvena

54 ABH, ZVS-61, 22-1262, 1906

55 Isto kao fusnota 12, članak 6

56 ABH, ZVS-227, 46-3/5, 1901, br. 6851 (Vladin komesar Zemaljskoj vladi, 21. IX. 1901. godine);

ABH, ZVS-61, 22-1275/4, 1906, br. 5852 (isto, 5. IV. 1906. godine)

57 ABH, ZMF, 1914, br. 938 (Zemaljski poglavar Zajedničkom ministarstvu finansija, 17. I. 1914. godine); ABH, ZMF, 1914, br. 58170 (Landeschefstellvertreter Zajedničkom ministarstvu finansija, 18. III. 1914. godine)

58 ABH, ZMF, 1915, br. 878 (Zemaljski poglavar Zajedničkom ministarstvu finansija, 20. I. 1915. godine)

59 ABH, ZVS-227, 46-3/2, 1901, br. 379 res. (Kotarski predstojnik iz Bijeljine Zemaljskoj vladi, 22. XII. 1900. godine)

A. KASUMOVIĆ, POVIJEST MARGINALNIH SKUPINA: PROSTITUTKE

knjižica, a izdao putni list. Vlasnici bordela su, također, bili dužni prijaviti odlazak i eventualni povratak bludnice.⁶⁰

Trgovina bijelim robljem

Evidencija o kretanju bludnica i o njihovim putnim ispravama bila je od izuzetne važnosti, jer je to bio jedan od načina da se spriječi trgovina bijelim robljem, najčešće maloljetnim djevojkama. Izgleda da je ova pojava ipak bila u velikoj mjeri zastupljena i u Bosni i Hercegovini. Glavni sudionici u trgovini bijelim robljem bili su vlasnici bordela. Čini se da je Bijeljina bila glavni sabirni centar trgovaca robljem.⁶¹ Neki od njih su tu živjeli i imali svoje bordele, dok je veliki broj njih dolazio iz Sombora kako bi pokrenuo "novi posao". Nakon što bi djevojke iz različitih dijelova Monarhije pristigle u Bijeljina, te nakon što bi tu provele neko vrijeme, prodavane su vlasnicima bordela u Srbiji. Prebacivanje ovih nesretnih djevojčica često je išlo preko Rače. Iznos koji je kupac trebao izdvojiti za djevojku iznosio je od 500 do 700 forinti. Nije rijedak slučaj da se u ulozi trgovaca robljem pojavljuju i žene. One su radile sa svojim nevjenčanim supruzima i vjerojatno služile kao mamac djevojkama (kako bi izgradile povjerenje kod istih i slično). Ovi parovi su također dolazili najčešće iz Sombora u Bosnu.⁶²

Nažalost, bilo je i slučajeva gdje je otac kao glava porodice prodavao svoje kćeri kako bi navodno sklopile brakove s određenim osobama, iako se često i iza toga mogla kriti trgovina djevojkama. Slučaj je to dviju djevojaka iz prnjavorskog kotara, Stojne Jovanović i Joke Stojanović, koje su roditelji prodali izvjesnom Stanku Jovanoviću iz Amerike, kako bi se udale za njegove sinove i, navodno, radile u cirkusu. Vlast je pokrenula istragu jer je Stanko Jovanović od ranije bio pod sumnjom da se bavi trgovinom ženama. Roditelji spomenutih djevojaka svoj čin opravdali su činjenicom da su oni Karavlasli te da je kod njih običaj da budući zet plati za svoju mladu.⁶³

Vlast je strogo kažnjavala sve one koji su bili upleteni u mrežu trgovine djevojčicama. Vlasnici bordela su tako, ukoliko bi im se utvrdila krivica, mogli ostati bez koncesije za vođenje bordela, a novu više nisu mogli dobiti.⁶⁴

Međutim, znalo se dogoditi da su u trgovinu bijelim robljem, te u tajnu prostituciju bili upleteni i ljudi iz organa vlasti. Slučaj Weiss je najkarakterističniji primjer spomenutog. Ova afera je trajala nekoliko mjeseci (kraj 1900. i početak 1901. godine), a veže se uz ime policijskog komesara u Bijeljini Moriza Weissa. Dotični je

60 Isto kao fusnota 12, članak 24

61 ABH, ZVS-227, 46-3/4, 1901, br. 7876 (Zajedničko ministarstvo finansija Zemaljskoj vladi, 10. VII. 1901. godine)

62 ABH, ZVS-61, 22-1241/2, 1906, br. 223036 (Anonimna dojava vladinom povjereniku Benku, pismo nije datirano, ali se može zaključiti da je pristiglo u mjesecu augustu.)

63 ABH, ZVS, 21-80, 1908 (Kotarski predstojnik Okružnoj vlasti u Banja Luci, 8. X. 1907.)

64 Isto kao fusnota 52

održavao jako bliske veze s vlasnikom bordela Ilijom Sredojom za kojeg se sumnjalo, a kasnije i potvrdilo, da je bio upleten i u trgovinu robljem. On je djevojke koje bi pristigle u Bijeljini odvodio u Bosansku Raču, potom bi prelazili u Slavonsku Raču, a odatle u Šabac, gdje ih je čekao kupac.⁶⁵ Weissov dio posla je bio da djevojkama osigura putne isprave. Neke od njih su putovale samo na osnovu radnih knjižica, a nekima bi uspio isposlovati i vizu.⁶⁶ Pitanje je koliko je djevojaka na taj način skončalo u Srbiji, i koliko bi još takvih slučajeva bilo, da se nije desio slučaj Bognar, koji je započeo još u rujnu 1900. godine, ali se isprva nije sumnjalo na Weissa. Ferencz Bognar se, u potrazi za svojom kćerkom Rosom, inače prostitutkom, obratio kotarskom upravitelju Sviri. On je ovlastio Weissa da ispita slučaj, a zapravo je Weiss sa svime već bio upoznat. Djevojka je bila kod Ilije Sredoje, potom hospitalizirana, ali se ponovo vratila Sredoji da bi je ovaj prodao izvjesnom Branislavu Popoviću iz Beograda. Nakon što je utvrđeno da je Weiss surađivao s trgovcima robljem, dobio je otkaz.⁶⁷ O svemu je bilo obavješteno i Zajedničko ministarstvo financija.⁶⁸ Ostaje još nejasno kako je Weiss mogao nekažnjeno djelovati, ili bar ne biti pod strogom kontrolom nadležnih, kada je protiv njega podnesena prijava još 27. X. 1900. godine, koja se odnosila na Weissovo iznuđivanje novca Juci Bajraktarović, vlasnici bordela u Bijeljini.⁶⁹

Tajna prostitucija

Osim toga, vlasti su bile upletene i u tajnu prostituciju. Izravno, tako što su i njezini predstavnici i sami posjećivali mjesta za koja se sumnjalo da konobarice daju "dodatne usluge"; ili neizravno, tako što su bili upoznati sa situacijom, ali nisu poduzimali ništa da bi vlasnika objekta koji je pod sumnjom kaznili.⁷⁰ Vlast nije ozbiljno razmatrala anonimne dojave o tajnoj prostituciji, jer se smatralo da ih je napisao netko tko je i sam vlasnik bordela i kome je određeni objekt konkurencija.⁷¹

Iako je zakon predviđao stroge kazne, tajna prostitucija je i pored toga bila jako raširena.⁷² O tome su pisalo i u tisku. Tako se u listu "Bošnjak" može naći članak o tome kako se u Pazariću pojavio veliki broj konobarica "koje mame mladež, te u

65 ABH, ZVS-227, 46-3/2, 1901, br. 379 res. (Kotarski predstojnik iz Bijeljine Zemaljskoj vladi, 22. XII. 1900. godine)

66 Ibidem

67 ABH, ZVS-227, 46-3/2, 1901, br. 21091, (Kotarski predstojnik iz Bijeljine Zemaljskoj vladi, 7. I. 1901. godine)

68 ABH, ZVS-227, 46-3/2, 1901, br. 2045, (Zajedničko ministarstvo finansija Zemaljskoj vladi, 4. III. 1901. godine)

69 ABH, ZVS-227, 46-51/2, 1901, br. 87136, (Pismo Juce Bajraktarović Zemaljskoj vladi, 27. X. 1900. godine)

70 ABH, ZVS-80, 21-82, 1912, br. 142937 (Pismo stanovnika ulice Kamenite ćuprije u Banja Luci Zemaljskoj vladi, 8. VI. 1912. godine)

71 ABH, ZVS-80, 21-82/2, 1912, br.184330 (Kotarski predstojnik iz Banja Luke Zemaljskoj vladi, 19. VII. 1912. godine)

72 Isto kao fusnota 12, članak 22 (Kazne i za bludnice i za vlasnike tajnih bordela su bile zatvor, ili izgon u domovinu, ukoliko se radilo o strancima.)

A. KASUMOVIĆ, POVIJEST MARGINALNIH SKUPINA: PROSTITUTKE

tim prostim mejhanama ostavljaju novce i zdravlje svoje.”⁷³ Takvo pisanje je izazvalo reakciju stražmešetara iz Pazarića, koji je odlučno opovrgao sve tvrdnje iznesene u spomenutom listu.⁷⁴ Sličan članak pojavio se u listu “Bošnjak” dva mjeseca kasnije. Ovaj put je redakcija upozoravala na porast broja konobarica u Čajniču, što je neuobičajeno za tako malo mjesto, a za koje se često znalo ispostaviti da su bolesne.⁷⁵

Mali gradovi su bili posebno plodno tlo za razvoj tajne prostitucije. To u svome pismu Zemaljskoj vladi ističe Walter Neusiedler, inženjer kemije, koji je boravio u hotelu Preis u Doboju, gdje je proveo noć s jednom konobaricom i zarazio se sifilisom. Očigledna je njegova ogorčenost zbog indoletnog stava vlasti prema tom pitanju, pa je dalje istaknuo da će, ukoliko vlast nešto ne poduzme na suzbijanju tajne prostitucije, o svojem iskustvu pisati u listu “Fremdenverkehrsblatt”.⁷⁶ Izgleda da je tajna prostitucija zaista bila najviše zastupljena među konobaricama i sluškinjama, pa je vlada 1911. godine donijela odluku da se zabranjuje ženska posluga po krčmama i gostionicama.⁷⁷

Osim toga, poduzete su i dodatne mjere: uvedeni su redovni pregledi za sve osobe za koje se sumnjalo da se tajno bave prostitucijom. Pregledi su se trebali obavljati dva puta tjedno. Određene su posebne prostorije i nabavljena oprema za spomenute preglede. Nakon svakog pregleda, pregledane osobe su dobivale uvjerenje koje je vrijedilo sljedeća 3-4 dana, do novog pregleda.⁷⁸

Stara pošast u novom ruhu: sifilis

Suzbijanje tajne prostitucije bilo je od izuzetnog značaja za austro-ugarsku vlast jer je njezino širenje doprinosilo i širenju veneričnih bolesti, a naročito sifilisa. To je bila velika pošast s kojom se susretalo bosansko-hercegovačko stanovništvo. Sifilis je u Bosni i Hercegovini evidentiran i u osmanskome periodu, ali su prenošenju ove bolesti tada doprinosili uglavnom običaji stanovništva, primjerice upotreba istog posuđa, tako da se bolest prenosila preko sluzokože usne šupljine. Pretpostavljamo da se dolaskom nove vlasti, te velikog broja bludnica, bolest počela prenositi i spolnim putem. Stoga se često sugerirala stroga kontrola bludnica i njihovo prisilno liječenje u bolnicama.⁷⁹ Sljedeća tablica jasno ukazuje da broj oboljelih, kada su venerične bolesti i sifilis u pitanju, uglavnom raste u razdoblju 1894-1901. godine:

73 *Bošnjak*, 21. VI. 1906., br. 25, godina XVI, Sarajevo, 1906., str. 2

74 ABH, ZVS-61, 22-1242/2, 1906, br. 134510 (Stražmešetar Schick Kotarskom uredu u Sarajevu, 24. VII. 1906. godine)

75 *Bošnjak*, 30. VIII. 1906., br. 35, godina XVI, Sarajevo, 1906., str. 3

76 ABH, ZVS-80, 21-78, 1912, br. 252316

77 Todor Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom (1878-1918)*, Sarajevo, 1960., 164

78 ABH, ZVS-315, 98-52/4, 1912, br. 16780 (Vladin komesar Zemaljskoj vladi, 22. IX. 1912. godine); ABH, ZVS, 21-62, 1917, br. 218788 (Kotarski predstojnik iz Banja Luke Zemaljskoj vladi, 12. XI. 1917. godine)

79 *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*, Zagreb, 1906., 97

Godina	Općinske bolnice	Kotarske bolnice	Zemaljska bolnica
1894.	-	-	183
1895.	657	336	503
1896.	760	447	404
1897.	751	479	448
1898.	828	515	518
1899.	1019	665	654
1900.	1121	707	854
1901.	1148	676	976

Tablica I⁸⁰

Stanje u ambulantom pokazuje iste rezultate-stalni porast veneričnih oboljenja u periodu 1897-1900. godine:

Godina	Broj oboljelih
1897.	494
1898.	603
1899.	656
1900.	781

Tablica II⁸¹

Radi se o 2534 pacijenta, od kojih je čak 1589 zaraženo sifilisom.⁸² Analizom tablica I i II uočavamo da broj venerično oboljelih ne samo da konstantno raste, nego je bio rasprostranjen na području cijele Bosne i Hercegovine. Iz tog razloga je kotarskim upravama sugerirano da, ukoliko pronađu bludnice sa simptomima sifilisa, iste odstrane iz bordela, podvrgnu redovnim liječničkim kontrolama te, ukoliko su stranke, pošalju natrag, u domovinu. Ukoliko se utvrdi da se određena osoba tajno bavila prostitucijom, treba joj izdati zdravstvenu knjižicu i predočiti joj da dva puta tjedno mora proći liječničku kontrolu.⁸³

80 Das Sanitätswesen in Bosnien und der Hercegovina (1878-1901), Sarajevo, 1903., 138. Međutim, ovakvi podaci se mogu tumačiti i na sljedeći način: prije okupacije Bosne i Hercegovine, muslimanke se nisu podvrgavale liječničkim pregledima jer su svi liječnici bili muškarci, te se stoga nije mogla voditi i prava evidencija o oboljelima. Dolaskom austro-ugarske vlasti, u Bosnu su počele dolaziti liječnice koje su se posebno posvetile liječenju muslimanki i zahvaljujući tome su mogle doprinijeti izradi preciznije statistike oboljelih osoba. Više o tome vidi kod Ctibor Nečas, Delatnost službenih lekarki u Bosni i Hercegovini (1892-1918), U: *Istorijski zbornik Instituta za istoriju u Banjaluci*, godina IX, broj 9, Banjaluka, 1988.

81 *Jahrbuch des Bosn.-Herceg. Landesspitals in Sarajevo für 1897, 1898, 1899 und 1900*, Sarajevo, 1903., 365

82 Ibidem, 366

83 ABH, ZVS-80, 21-83/2, 1912, br. 11517 (U ime poglavara Zemaljske vlade šef sekcije svim kotarskim upravama i ekspoziturama, 22. III 1912. godine)

Rat i prostitucija

Borba protiv sifilisa poprimila je punu dimenziju u vrijeme Prvoga svjetskog rata. Iako u literaturi možemo naći navode kako je prostitucija bila regulirana čak i na frontu⁸⁴, dokumenti nam ipak oslikavaju nešto drugačiju situaciju. U pozadini fronta su bile otvorene kantine gdje su se vojnici mogli hraniti, ali su isto tako dolazili u kontakt s djevojkama koje su već bile zaražene nekom od veneričnih bolesti (najčešće sifilisom). Takvi vojnici, kada bi bolest uznapredovala, su bili opasni po zdravlje ostalih vojnika, te nesposobni da ostanu na prvoj liniji. Za austro-ugarsku vlast je ovo bio veliki problem jer je jedan dio ljudstva bio ugrožen. Osim toga, troškovi liječenja ovakvih bolesnika su, u ratnim okolnostima predstavljali luksuz. Svaki vojnik koji je bolovao od sifilisa dobivao je dva jednaka prijepisa za sanitetski zavod s primjedbama o stanju bolesnika. Ova dva prepisa je slao sanitetski zavod dopunskom tijelu – Ersatzkörper. Od toga je jedan prijepis ostajao pomoćnom tijelu radi izrade popisa venerično oboljelih osoba, dok je drugi prijepis jedinica oboljelog predavala na ruke glavnom doktoru.⁸⁵

Kako je glavni izvor svih veneričnih oboljenja bila prostitucija,⁸⁶ odlučeno je da se izradi “Prostitutionsregulativ”, kako bi se dodatno pojačao nadzor nad prostitutkama. Posebno se naglašava potreba izdavanja zdravstvenih knjižica prostitutkama (sa slikom, opisom i osnovnim podacima o bludnici, te evidencija o zdravstvenom stanju i sl.). Policija za nadgledanje javnog morala je također bila dužna voditi evidenciju o prostitutkama (o njihovom zdravstvenom stanju, eventualnim kaznama, te mjestu stanovanja). Sve djevojke su bile pod strogom kontrolom policije (osim onih koje su maloljetne, trudne ili udate). Kontrola je bila bazirana na principu dobrovoljnosti – dakle, da se djevojka sama prijavi policiji ukoliko se odlučila početi baviti prostitucijom. Međutim, bilo je slučajeva kada je policijska kontrola bila prisilna, ukoliko je određena osoba bila pod sumnjom da se bavi prostitucijom, a to nije prijavila.⁸⁷ Vojna vlast nije mogla poduzeti određene mjere da se ova regulativa provede u praksi, na terenu. Zbog toga se i insitiralo na uključenju civilnih vlasti u rješavanje tog problema,⁸⁸ no, on u potpunosti nije bio riješen sve do kraja rata.

84 Iza fronte su postojali tzv. “Feldpuffe” (vojni bordeli), za koje su vojnici dobivali karte kako se ne bi stvarale gužve. Josip Horvat, *Prvi svjetski rat, panorama zbivanja 1914-1918*, Zagreb, 1967., 508; Pero Blašković, *Sa Bošnjacima u svjetskom ratu*, Beograd, 1939., 41

85 ABH, ZMF, 1916, br. 9217 (Ministarstvo rata Ministarstvu unutrašnjih poslova, 14. VII. 1916. godine)

86 ABH, ZMF, 1916, br. 7790 (Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 10. II. 1916. godine)

87 ABH, ZMF, 1916, br. 389 (Pomoćnoj direkciji Ministarstva unutrašnjih poslova Vladino vijeće, 18. I. 1916. godine)

88 ABH, ZMF, 1916, br. 16632 (Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, 22. XI. 1916. godine)

Negativan utjecaj prostitucije na promjenu sustava vrijednosti u bosansko-hercegovačkom društvu

Prostitucija je ostavljala i druge negativne posljedice. Unosila je nemir u domove "običnih ljudi", koji su bili odgojeni u tradicionalnom duhu. Dio mladih ljudi je počeo prihvaćati drugačiji sustav vrijednosti, što je moralo uznemiriti njihove roditelje. Maloljetni mladići su počeli odlaziti u bordele.⁸⁹ Bilo je čak slučajeva da se mladić zaljubi u prostitutku i odluči se njome oženiti.⁹⁰ Kako bi se ovakve situacije spriječile, ali i kako bi se sačuvao ugled djevojaka, posebno iz muslimanskih kuća, nerijetko su stanovnici zahtijevali da se zabrani otvaranje ili gradnja bordela, ukoliko se trebao nalaziti u nekoj od gradskih mahala.⁹¹

Svoje negodovanje zbog smještaja bludnica iskazao je i općinski zastupnik Vejsil ef. Svrzo, koji je ukazao na to da su bludnice smještene u jednom od najživljih dijelova Sarajeva – u Hisetima,⁹² koja su se nalazila na putu do tvornice duhana. Ovim putem su redovno prolazili mladići i djevojke koji su bili uposleni u tvornici duhana, te su mogli vidjeti "zao primjer". Zbog toga je efendija Svrzo zamolio vladinog povjerenika da bludnice premjesti u neki drugi dio grada. I ostali zastupnici su imali jednako mišljenje jer je Svrzin prijedlog jednoglasno usvojen, a vladin povjerenik Kosta Hörmann je obećao da će "...potaknuto pitanje studirati, pa u prikladan čas narediti što je potrebno, kako bi se po mogućnosti uklonile zle posljedice (podvukla A. K.), što ih je naveo g. Vejsil Svrzo."⁹³

89 ABH, ZVS-61, 22-1276/2, 1906, br. 70771 (Vladin komesar Zemaljskoj vladi, 24. IV. 1906. godine)

90 ABH, ZVS, 21-82/3, 1908, br. 209089 (Pismo Adolfa Neumanna Zemaljskoj vladi)

91 ABH, ZVS-61, 1906, 22-1253, br. 15913 (Kotarski predstojnik iz Mostara Zemaljskoj vladi u vezi žalbe stanovnika Vakuvske ulice u Nevesinju radi otvaranja bordela, 20. X. 1906. godine); ABH, ZVS, 21-83/4, 1908, br. 7419 (Kotarski predstojnik iz Banja Luke Zemaljskoj vladi radi slične žalbe, 29. V. 1908. godine)

92 Osim spomenutog dijela grada, bludnice su evidentirane i na Gorici, Bendbaši, Atmejanu, Donjim Tabacima, te u Tereziji ulici. H. Kreševljaković, n. dj., str. 110, fusnota 37

93 *Sarajevski list*, 25. I. 1885. godine, broj 8, str. 3

Zaključak

Dosadašnja historiografija je dala nepregledan niz ispisanih stranica koje svjedoče o austro-ugarskoj kulturnoj misiji u Bosni i Hercegovini na kraju 19. i početkom 20. stoljeća. Europa je, istina posredno, "zavirila" na ovo problematično područje Balkana i obojila ga posve novim bojama. Međutim, do sada se rijetko ukazivalo i na drugu stranu medalje koju svaka historijska pojava nužno nosi. Smatramo da je bilo potrebno ukazati i na naličje onoga što je Austro-Ugarska donijela na bosansko-hercegovačko tlo. Odlučili smo se da to naličje austro-ugarske misije sagledamo kroz prizmu jedne od davnina prisutne, ali društveno nikada prihvaćene pojave – prostitucije. Ova pojava nije bila nepoznanica stanovnicima Bosne i Hercegovine i prije dolaska austro-ugarske vlasti. Njima je bio stran novi pristup starom problemu, jer je austro-ugarska uprava smatrala da će legalizacijom prostitucije riješiti ključne probleme koji ju prate (venerične bolesti, tajnu prostituciju, trgovinu robljem i slično). Međutim, vidimo da su ti problemi i dalje postojali, a pojava je postala daleko masovnija. To je u vrijeme osmanske uprave Bosnom bilo posve nemoguće i nezamislivo. Osim toga, legalizacija prostitucije je patrijarhalnom bosansko-hercegovačkom društvu nametnula borbu i s nekim novim problemima. Tu se, u prvom redu, misli na mlade ljude koji su počeli prihvaćati nove trendove, te je postojala opasnost da provjerene stare društvene vrijednosti ne zamijene s novima. A novi sustav vrijednosti nametao je slobodniji pristup nekim životnim pitanjima kao što je izbor supružnika i stupanje u brak. Postojala je opasnost da će se uslijed drugačijeg moralnog svjetonazora konkubinati (divlji brakovi), preljubi i razvrgnuća brakova mladima početi činiti kao posve normalna pojava. Dodamo li tome i pojavu veneričnih bolesti, postaje jasno da je zabrinutost građana Bosne i Hercegovine bila na mjestu. Međutim, koji god razlozi da su se krili iza odluke Austro-Ugarske da prostituciju legalizira,⁹⁴ to ipak nije moglo narušiti društvene norme i principe, u skladu s kojim je funkcioniralo bosansko-hercegovačko društvo do tada.

94 Ihsan Sureyya Sirma je u svome djelu *Misionari i masoni u Osmanskom Carstvu* naveo tvrdnju da su velike imperijalističke sile često koristile nemoral pri uspostavljanju kolonijalne vlasti.

Beitrag zur Erforschung der Geschichte gesellschaftlicher Randgruppen während österreichisch-ungarischen Regierungszeit in Bosnien-Herzegowina: Prostituierten

Die Historiographie Bosnien-Herzegowinas hat gesellschaftlichen Randgruppen im Allgemeinen sehr wenig Aufmerksamkeit gewidmet. Im vorliegenden Artikel wird als Beispiel für solche Gesellschaftsschichten die Gruppe der Prostituierten dargestellt, die während der österreichisch-ungarischen Zeit in Bosnien-Herzegowina rapide an Größe und Umfang gewann. Vertreter kamen bereits mit den ersten Truppenkontingenten nach Bosnien. Vereinzelte Fälle von Prostitution waren in Bosnien zwar auch schon in der osmanischen Zeit registriert worden, jedoch erfolgte derzeit eine strenge Sanktionierung. Prostitution als massenhafte, legalisierte Erscheinung konnte man erst mit der Etablierung der neuen Besatzungsmacht beobachten.

Prostituierte, die sich während der österreichisch-ungarischen Zeit in Bosnien aufhielten, stammten ursprünglich überwiegend aus Dalmatien, Ungarn und Montenegro. Sie kamen entweder eigeninitiativ oder wurden durch Mädchenhandel ins Land gebracht.

Sie wohnten zumeist in Bordellen, konnten aber auch selbständig wohnen, wenn sie bestimmte Bedingungen erfüllten, und unterlagen einer starken ärztlichen und polizeilichen Kontrolle. Um alten und kranken Prostituierten zu helfen, wurde eigens ein Prostituierten-Fond gegründet.

Im Lande blühte aber auch die verdeckte Prostitution. Unter Verdacht standen insbesondere Kellnerinnen sowie Hilfskräfte in Gasthäusern und einzelnen Haushalten. Die österreichisch-ungarische Regierung versuchte indes, diese heimliche Prostitution zu bekämpfen. Alle Mädchen, die man überführt hatte, mussten fortan regelmäßig den Arzt konsultieren.

Obwohl Prostituierte in besonderen Stadtvierteln wohnten, appellierten angesehene Bürger aus Sarajevo und anderen Städten an die Regierung, etwas gegen die Prostitution zu unternehmen, da sie direkten Einfluss auf die moralischen und gesellschaftlichen Werte in der bosnisch-herzegowinischen Gesellschaft ausübte.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LX
Zagreb 2007.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LX, str. 1-401, Zagreb 2007.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Suizdavač

Srednja Europa, d.o.o.

Redakcijski odbor

Slaven Bertoša, Mirjana Gross, Tvrko Jakovina

Ivan Kampuš, Franko Mirošević, Ivica Prlender

Tomislav Raukar, Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa *Historijski zbornik* su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u

Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Objavljivanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:

Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb